

СОҶИР РЕАЛИЗМ - ИЖОДИЙ УСЛУБ СИФАТИДА

Мансурова Нодира Бобожоновна

Ўзбек тили ва адабиёти кафедраси катта ўқитувчиси

Навоий давлат педагогика институти

nodiramansurova1977@gmail.com

Аннотация: *Ушбу мақолада жаҳон адабиётишунослигида магик реализм унсурларининг пайдо бўлиши, тараққиёти, шаклланиши каби масалалар ёритиб берилган.*

Annotation: *This article discusses such issues as the emergence, development, formation elements of magical realism in the world literature.*

Калит сўзлар: *Магик реализм, экспрессионизм, тасвирий санъат, герменевтика, психоанализ, структурализм.*

Keywords: *Magic realism, expressionism, fine arts, hermeneutics, psychoanalysis, structuralism.*

XX аср турли адабий оқимлар, ижодий услублар, тасвир усуллари, бадий идрок тарзининг беҳад хилма-хиллиги, санъатнинг турли шакллари ўртасидаги алоқадорлик ва бир-бирига таъсирнинг кучлилиги билан жаҳон адабиёти ва санъати тарихида алоҳида бир босқич бўлди. Магик реализм ҳам яккам-дуккам унсур ҳолатидан яхлит бир система сифатида шаклланган воқелик ўлароқ айнан шу шиддатли асрнинг маҳсулидир.

Жаҳон адабиётшунослигида магик реализм сеҳр-жоду унсурларини реал ҳаёт манзаралари билан қоришиқ тасвирлашдан иборат ижодий метод сифатида этироф этилган. Мазкур атама биринчи марта немис мунаққиди Франц Рох томонидан тасвирий санъат соҳасида истифода этилган. Атоқли санъатшунос 1925 йилда авангардизм йўналишининг бир гуруҳ рассомларини “магик реалистлар” дея тавсифлади. Бу мусаввирлар дунёни бошқача нигоҳда кўриб, уни бошқача идрок эта бошлаган эдиларки, уларнинг тасвир объектида турган ҳаёт борлиқ реаллигига тўла мувофиқ келмасди. Бу немис рассомчилигидаги постэкспрессионизм оқими эди.

Ўтган юз йилликнинг турли ижтимоий-сиёсий талатўпларга, эврилишларга бой бўлгани сир эмас. Ижодкорга жамият ҳақидаги бор ҳақиқатни тўкиб солиш тақиқланган ёки чеклаб қўйилган ана шундай шароитда реализм йўналишининг бир тўлқини саналмиш магик реализм майдонга келди. Бугунги кунда умумэстетик тушунчага айланган мазкур ҳодиса илк бор айнан шу ном билан немис танқидчиси Франс Рох (1890-1965) томонидан тилга олинди. Атоқли санъатшунос 1925 йилда авангард йўналишидаги бир гуруҳ ёш рассомларни “магик реалистлар” дея

таърифлади¹. Чунки бу мусаввирлар ижодидаги асосий тасвир объекти ўзгараётган реаллик эди. Хьюстон университети тадқиқотчиси, доктор Лоис Паркинсон Саморанинг ёзишича, “Роҳ ўзининг ўша машхур эссесида ҳозир биз постэкспрессионистлар категориясига тақайдиган мусаввирлар гуруҳини кўзда тутган эди”².

Тасвирий санъат доирасидаги соҳир реализм постэкспрессионизм билан тез-тез ўрин алмашиб, ўзаро маънодош ўлароқ қўлланувчи истилоҳ эканлиги ҳам бежиз эмас. Бу ҳақда Аризона университети профессор Альберто Риос ҳам тўхталган³.

Роҳ соҳир реализм намуналари дея экспрессионизмнинг ғайриоддий таассуротлардан сўнг реализмга қайтишга ишора берувчи, объектлар дизайнини шу объектлар руҳини очиш учун ўзгартиришга тиришувчи тасвирий санъат асарларини назарда тутган. Унинг қараши бўйича мўъжизакор реализмда объектнинг ташқи қиёфасини ҳаққоний, тўғри тасвирланади ва шу тариқа объектнинг руҳи ёки сеҳри кашф этилади. Ушбу ташқи сеҳрни нақ XV асрга этиб боғлаш мумкин эди. Атоқли фламанд мусаввири Ван Эйк (1395-1441) орқа планга ўтиб кетган узлуксиз ва кўринмас сарҳадларнинг иллюзияларини яратиш орқали табиий ландшафтларнинг муракаблигига урғу берган. Шунингдек, у томошабинда тасвирдаги, масалан, теварагидан дарё оқиб ўтувчи адирлик манзарасидаги айни ўша оралик жойларни тўлдиргандек таассурот қолдиради⁴. Сеҳр, магия томошабиннинг суратдаги кўзга кўринмас шу сирли ёки яширин қисмлар хусусидаги талқинлари ичидадир.

Роҳнинг аниқлик киритишича, тасвирий санъатдаги соҳир реализмнинг бошқа хил муҳим жиҳатлари қуйидагилардан иборат:

Фантастик объектга қарама-қарши равишда кундалик объектга қайтиш;

Объектни қисқартиришнинг экспрессионистик тамойилларига терс тарзда ҳаракатни масофани ҳис этиш билан олдинга қўйиш;

Ҳатто йирик манзараларда, чунончи, улкан ландшафтлар тасвирида ҳам ўта майда деталлардан фойдаланиш.

Олмон санъатшуноси бу атамани очикдан-очик сеҳрли тусга эга ташқи тилсимларга тақамасдан, “ички” сирларни фош этиш асносида ашаддий реализмни кундалик ҳаёт предмет тавсифига қўшувчи тасвирий санъат услубига нисбатан қўлланган. Бу тариқа кундалик реалликнинг ўзига хослиги шундаки, Роҳ уни қуйидагича тушунтирган:

“Бизга дунёвийлик тантана қилувчи шу дунёга бошдан-оёқ асосланган янги услубни таклиф этишди. Объектларнинг ушбу янги дунёси реализмнинг замонавий гояларига ҳали-ҳамон бегона. У теран фикрлар билан барча нарсаларни тақсимлаб

¹ Roh F. Realismo magico. Poseexpressionismo. – Madrid. 1927. – p. 403.; <http://ru.knowledgr.com/00921852/> Франц Роҳ; Павлова Н. Экспрессионизм. “Интеллектуальный роман” // Зарубежная литература XX века. Учебник. Под ред. Л.Г.Андреева и А.В.Карельского. – М., 1996. – С. 188-223.; <http://wiki-org.ru/wiki/Pox>, Франц

² <http://www.hisour.com/ru/magic-realism-arts-21418/>

³ <http://evg-crystal.ru/kartiny-magicheskij-realizm.html>

⁴ <http://www.hisour.com/ru/magic-realism-arts-21418/>

ташлайдиган ҳамда тилсимотни очадиган, оддий ва ижод қилинган нарсаларнинг хавфдан холи осудалигига ҳамиша дахл этадиган турли-туман услублардан фойдаланади... бизнинг нигоҳимиз қаршисида интуитив тарзда воқеланган бу масала фактлар, фигуранинг интеръери, ташқи дунё масаласидир”.

Фантастик нарсаларга эмас, балки одатий предметларга қайтиш учун шу йўсин соҳир реализмнинг бош тамойилларидан бири бўлиб қолди. Олдинга ҳаракатни масофани ҳис этиш билан ўзаро чоғиштириш, экспрессионизм тамойилларидан фарқли ўлароқ предметни аввалдан пайқаш ҳам унинг муҳим хусусиятлари сирасидандир. Бунда ҳатто йирик манзаралардан иборат кўламдор суратларда ҳам жажжи деталлардан фойдаланилиши эътиборни тортади.

Тез орада “сеҳрли реализм” атамасининг маъно кўлами ортди. Энди у фақатгина немис рассомчилигидаги постэкспрессионизм оқимини англлатувчи истилоҳ бўлибгина қолмай, санъатнинг бошқа турларига ҳам кириб борди. 1927 йилдаёқ италян адиби ва адабиётшуноси Массимо Бонтемпелли (1878-1960) “магик реализм”ни бадий адабиёт намуналарига нисбатан қўллай бошланган бўлса⁵, Акира Куросава, Эмир Кустирица сингари машҳур режиссёрлар “Тушлар”, “Аризона орзуси” каби фильмлари билан унинг кинематография соҳасидаги ривожига катта ҳисса қўшдилар.

Рус адабиётида магик реализм унсурлари XIX асрдаёқ Николай Гоголь ва Фёдор Достоевский асарларида кўзга ташланган бўлса, XX асрда Михаил Булгаков услубида бутунлай янгиланган, ғоявий-рамзий мазмун билан тўйинган ҳолда юз кўрсатди. Бу жиҳатдан Булгаковнинг “Итюррак”, “Қасофат тухумлар” ва албатта, “Уста ва Маргарита”дек дурдона асарлари алоҳида эътибор ва эътирофга лойиқ бўлиб, жаҳон адабиётшунослигида соҳир реализм бўйича тадқиқотлар учун бебаҳо манба саналади.

Ўтган асрда туркий адабиётнинг оламшумул вакили Чингиз Айтматов ҳам қадимий мифларни замонавий реалиялар билан уйғунлаштирган ҳолда жаҳон китобхонлари эътиборини қозонди.

XX асрнинг сўнги чорагидан бошлаб собиқ шўро республикалари қаторида Ўзбекистонда ҳам миллий уйғониш тўлкини аста-секин ҳаракатга кела бошлади. Шу даврда жаҳон мамлакатлари ва халқлари ҳаётининг ҳамма жабҳаларини билишга қизиқишнинг кучайиши ҳам миллий уйғонишнинг бир шакли ўлароқ идрок этилмоғи лозим. Жумладан, ўзбек адиблари диққати ҳам замонавий жаҳон адабиётига кенгрок қаратилди. Худди ана шу воқеликлар ичида адабиёт ва адабиётшуносликка герменевтика, психоанализ, структурализм, онг оқими, онг ости каби турли-туман тушунча ва ҳодисалар ичида магик реализм ҳам кириб келди. Ушбу соҳалараро

⁵ Гугнин А. Магический реализм в контексте литературы и искусства XX века (Феномен и некоторые пути его осмысления) – М.; 1998. – С. 5-14.; <http://www.hisour.com/ru/magic-realism-2865/>

⁶ Гугнин А. Магический реализм в контексте литературы и искусства XX века (Феномен и некоторые пути его осмысления) – М.; 1998. – С. 5-14.; Гугнин А. Магический реализм в контексте литературы и искусства XX века (Феномен и некоторые пути его осмысления) – М.; 1998. – С. 25-29.; Amoroso G. Il Realismo Magico di Bontempelli. – Messina, 1964. – p. 247

алоқадорлик адабиётшуносликда янги бир ижодий методнинг вужудга келишига сабаб бўлди.

Магик реализм Европа адабиётида ҳам муайян ютуқларни кўлга киритди. Сербиялик ёзувчи милорад Павичнинг “Хазар луғати” (1984 йил), “Чой билан чизилган манзара” (1988 йил), “Константинополдаги сўнги муҳаббат” (1994 йил) каби романларини мисол келтириш мумкин.

Умуман олганда, магик реализм жаҳон адабиётида XX асргача унсур сифатида мавжуд бўлган бўлса, ўтган асрда тўлақонли ижодий услуб сифатида шаклланди. Магик реализм ижодий услуб сифатида мавҳум фантастик унсурларнинг мавжудлиги, реал ҳаёт манзараларининг сеҳр-жоду билан аралаш кечиши ва бунинг асар қаҳрамонлари томонидан табиий қабул қилиниши, рамзларнинг қуюқлиги, вақтнинг қисқариб-чўзилиши ва даврийлиги ёхуд ҳис этилмаслиги (“йўқолиб қолиши”), сабаб ва оқибат силсилавийлигини ноизчиллиги (масалан, қаҳрамон фожиага қадар изтироб чекиши мумкин), ҳозирги замоннинг ўтмишини эслатиши ёки такрорлаши, фольклор ва афсона унсурларининг мавжудлиги, воқеликнинг турли нуқтаи назарлардан идрок этилиши (ҳикоячининг алмашилиб туриши) кабилар билан характерланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Гугнин А. Магический реализм в контексте литературы и искусства XX века (Феномен и некоторые пути его осмысления) – М.; 1998.

2. Франц Рох; Павлова Н. Экспрессионизм. “Интеллектуальный роман” // Зарубежная литература XX века. Учебник. Под ред. Л.Г.Андреева и А.В.Карельского. – М., 1996.

3. <http://www.hisour.com/ru/magic-realism-arts-21418/>

4. <http://evg-crystal.ru/kartiny-magicheskij-realizm.html>